

TITUŠ BREZOVAČKI IZMEĐU PROSVJETITELJSTVA I PREDPREPORODNIH NASTOJANJA

Nikica Kolumbić

U hrvatskoj znanstvenoj literaturi više puta je istaknuto kako su mnogi hrvatski pisci 18. stoljeća na neki način pripremali duhovne osnove hrvatskih preporodnih nastojanja. Pa i sam naziv »dopreporodno doba«, koji se u novije vrijeme sve više upotrebljava, a to je konac 18. i početak 19. stoljeća, upućuje na to da se tu radi o pripremnoj preporodnoj aktivnosti. Već je Branko Vodnik u svojoj Povijesti hrvatske književnosti (Od humanizma do potkraj XVIII. stoljeća) zapazio kako »velike tekovine hrvatske književnosti drugoga doba nijesu izgubljene za budućnost, naročito daleko već pomaknuta pitanja jedinstvenoga književnog jezika, pravopisa i narodnoga imena, što je sve konačno riješeno u prvoj polovici 19. stoljeća, u doba prosvjetnog i političkog preporoda hrvatskog naroda, sa središtem u građanskoj Hrvatskoj, koja jedina kroz daleka i teška stoljeća našega narodnoga života sačuva stari ustav i misao političke individualnosti kraljevinâ Hrvatske, Slavonije i Dalmacije. Kad su nastala nova vremena, s velikom borbom za politički preporod uporedo teče i rad oko narodnoga prosvjetnog jedinstva, pa ovim duhom diše čitava naša dopreporodna i preporodna knjiga, koja čini novo, treće doba u povijesti hrvatske književnosti«.¹

Ivo Frangeš u svojoj Povijesti hrvatske književnosti ističe kako su hrvatski prosvjetiteljski pisci »nezadrživo pripravljali novo vrijeme koje će u europskim relacijama dovesti do romantizma, a u nas, na višenacionalnom području drevnih ali nedržavnih naroda, do buđenja nacionalnih svijesti i konstituiranja modernih nacija. U građanskoj Hrvatskoj, koja je jedina od hrvatskih zemalja sačuvala

nepretrgnutu svijest o hrvatskoj državnosti, o političkoj strani hrvatskoga problema u okviru Austrije, racionalizam i jozefinizam imaju posebno značenje«. ²

Ne mogu se pri tome mimoći istraživanja Franje Fanceva koji je tvrdnju o ilirizmu kao hrvatskom autohtonom pokretu potkrijepio nizom dokumenata iz kojih se može vidjeti kako se već od godine 1790. razvijala moderna hrvatska nacionalna svijest. Kod toga on posebno naglašava Tituša Brezovačkoga, čija je latinska pjesma »Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae trium sororum recursus ad novum proregem C. I. Erdedy«, »najbučnija manifestacija hrvatske narodne svijesti i hrvatskog narodnog ponosa, a osim toga još i dokaz politički zrelog ocjenjivanja događaja.«³

Brezovački je u svome komediografskom radu izraziti prosvjetiteljski pisac, ali je živio u vremenu koje je najavljivalo nova duhovna kretanja, koja će pripremati osnove za nastup nove umjetnosti i književnosti, temeljene na zanosu, poletu i čuvstvu.

Naravno da su svi hrvatski prosvjetiteljski pisci, od onih koji su propovijedali vjerske zasade (kao Tomo Babić, Vid Došen i Filip Grabovac) do onih koji su širili znanja o nacionalnoj povijesti (kao Kačić) ili poučavali u gospodarstvu (kao Relković) bili prije svega okrenuti širokim narodnim slojevima, upotrebljujući i narodni deseterac kao najprikladniji stih, blizak i učenima i neukima pa su, sasvim razumljivo, obavljali vrlo važnu rodoljubnu zadaću, radeći na duhovnom napretku u krajevima koje je nastavao njihov narod. Tako je i Tituš Brezovački, koji se javlja u nešto kasnijem razdoblju, poslije svih navedenih hrvatskih prosvjetitelja, kao tipičan predstavnik prosvjetiteljskog pokreta, u svoj komediografski rad unosio elemente didaktičnosti, ali ne samo kao pojedinačne misaone umetke, nego i kao sastavne elemente dramske strukture svojih djela.⁴

Kad već spominjemo deseterac kao tipičan stih hrvatskoga prosvjetiteljskog razdoblja, treba reći i to da njime pjevaju gotovo svi hrvatski pjesnici 18. stoljeća ma na kojem geografskom prostoru živjeli. Pisali su tim stihom i kad se nije radilo o djelima koja su bila namijenjena najširim slojevima, nego i kad su sastavljali tekstove koji su bili upućeni intelektualcima. Taj osjećaj za jedinstveni deseterački pjesnički izraz pokazuju hrvatski pjesnici na krajnjem sjeveru kao i oni na krajnjem jugu, primjerice neki anonimni bokokotorski pisci (nepoznati Dobročanin u svojoj pjesmi »Kokot pjeva tanko i visoko«) ili don Frano Morandi u svojoj prigodnici.⁵ Isti osjećaj iskazuju i neki hrvatski pjesnici u Bosni, primjerice Lovro Šitović. A ta nam pojava još jednom potvrđuje kako je osjećaj hrvatskoga duhovnog jedinstva daleko prije preporodnih kretanja bio prožeo sve sastavnice hrvatskoga misaonog prostora.

U svakom je slučaju zanimljivo promotriti kako je jedan izraziti prosvjetitelj, kao što je bio Brezovački, postao ujedno i preteča jednog duhovnog i političkog pokreta, koji će tek nešto kasnije buknuti kao izraz novog duha i nove svijesti, a u književnosti kao izraz jedne nove poetike. Nameće nam se pri tome i pitanje kako se u jednoj osobi mogu spojiti dvije osobitosti koje pripadaju dvjema raznolikim epohama — prosvjetiteljstvu je bitna crta didaktičnost, kao izraz racionalnog duha, a romantizmu, posebno hrvatskom, rodoljublje kao izraz čuvstva i zanosa.

Moramo poći od činjenice da je rodoljublje kao duhovna kategorija, kako je već i istaknuto, dobrim dijelom zastupljeno kod hrvatskih prosvjetitelja, bilo ono obuhvaćeno tematikom o slavnoj prošlosti (kao kod Kačića), problemom gospodarskog napretka (kao kod Relkovića) ili pak pitanjem morala i vjere (kao kod Vida Došena). Rodoljublje je zapravo ona komponenta hrvatske književnosti koja će stoljećima obilježavati crtu njezina kontinuiteta. Ali u tom kontinuitetu, kojemu je polazna točka u pojavi hrvatskih glagoljaša srednjovjekovnog razdoblja, pa preko hrvatskih latinista i renesansnih pjesnika, preko brojnih baroknih poeta, to se rodoljublje uvijek zasnivalo na nekim novim uzrocima i poticajima, uvijek se na neki način iz epohe u epohu preobražavalo i tako u tom preobražavanju, držeći se crte kontinuiteta, poprimalo i elemente varijabilnosti. Prožimanje tih dviju sastavnica davalo je u pojedinom vremenu hrvatskoj literaturi kao i cjelokupnom duhovnom životu naroda osebujan izražajni pečat.⁶

Svoje rodoljublje, tj. svoju privrženost narodu kao etničkom individualitetu, hrvatski su prosvjetitelji iskazivali na više načina — bilo upotrebom narodnoga, folklornog stiha deseterca, bilo isticanjem narodnog imena, makar kod svih pisaca isti naziv nije uvijek imao isto značenje, ali su najčešće različiti nazivi (ilirski, slovinski, hrvatski) značili isto. Izražavali su oni to rodoljublje i svojom zabrinutošću za pitanja koja su bila aktualna u pojedinom kraju gdje su živjeli i djelovali. Posebno su taj svoj osjećaj isticali upotrebom narodnog jezika u književnosti, bez obzira na činjenicu da nigdje taj jezik nije bio isti (negdje čakavski, negdje štokavski ili kajkavski te ikavski ili ijekavski), ali koji nikad nije bio ni toliko različit a da ne bi bio blizak bilo kome u bilo kojem kraju domovine.

Po svom jeziku i izrazu Tituš Brezovački je bio kajkavski pisac, ali je i on osjetio kako jezik kojim piše nije i jedini književni jezik kojim bi on htio ili znao pisati. Uostalom, već u komediji »Matijaš Grabancijaš dijak« on dovodi kao Smolkove »detiče« dva mlada Ličana — Gaju i Lazu, koji govore štokavski ikavsko-ijekavski, pa im se i sam gazda Smolko dodvorava nekakvom svojom štokavštinom.

S p e l a n j e IX.
Smolko, Lazo, Gajo, detiči

Obadva znutra govore: Što je gazda?

Smolko: Hote amo.

Obadva vane: Što je?

Smolko: Ja bi ništo s vama govorio, ali vi morate štitit.

Obadva: Baš kano kamen ali drvo.

Smolko: Mi ćemo tražiti novce.

Lazo: Kudaj?

Gajo: Od koga?

Smolko: Od vraga.

Matijaš (*od zad s kuta luče, poslušaj i reče*): Nadijal sem se ja toga.

Lazo: Jesi mu posudio?

Smolko: Nisam, veće da on nama svoje dade.

Gajo: Ta imade li on novaca?

Lazo: Budalo, kako ne bi imao, kad tuliki bogatci k njemu odlaze.

* * *

Smolko: Čekajte! Povite vi meni, je li se možete šta uplašiti?

Lazo: Baš ništa, na moju vjeru, van stare babe, i to u mraku iznenada.

Smolko: Tote ne ima straha. Veće je li bi se uplašili vraga?

Gajo: Idi, Boga ti, tko bi se onoga gursuza uplašio.

Smolko: Već, ako ti dojde kano ognjena zmiija, da te vujide?

Ali od tri sačuvane hrvatske pjesme Brezovački je dvije napisao u desetercima i u čistoj štokavštini Kačićeva tipa. Tu se vidi kako mu je i štokavština bila bliska i to ne samo zato što je poznavao Kačićevu poeziju, koju je uspješno imitirao, nego vjerojatno i zbog prisutnosti brojnih Laza i Gaja koji su kao višak radne snage već tada počeli tražiti posao u razvijenijim sredinama, pa tako i u Zagrebu.

Upotreba štokavštine kod Brezovačkoga mogla bi biti i odraz jednoga duhovnog stanja, koje je prodorom književnih djela iz štokavskih krajeva to narječje širilo te ga činilo prihvatljivim i u neštokavskim područjima. Franjo Fancev donosi

nekoliko dokumenata koji svjedoče o razvoju štokavske orijentacije unutar kajkavskog područja, čak i sa strane predstavnika vlasti.⁸ A to opet znači da se kod hrvatskih intelektualaca sve više razvijala svijest o Hrvatskoj kao zemlji koju dijalekti ne dijele već spajaju.

Svjedoči to, dakako, o općeprihvaćenom poimanju domovine kao zajednice jednog naroda, domovine koja je određena i jezikom i fizičkim prostorom. Naime, dok su raniji hrvatski prosvjetiteljski pisci, posebno Kačić i njegovi suvremenici, upotrebljujući raznolike nacionalne nazive (ilirski, slovinski, hrvatski) imali ne baš jasnu sliku o granicama hrvatskoga nacionalnog teritorija, Brezovački je živio u vremenu kad su obrisi te zemlje kao nacionalne i državne zajednice bivali sve jasniji. Vjerojatno je odlučan poticaj pa i korak u razvijanju nove svijesti učinjen godine 1790, kad su hrvatski politički predstavnici (osim nekoliko kolebljivaca) odbili mađarski zahtjev o upotrebi njihova jezika. Tada je tako odlučno reagirao i Tituš Brezovački već spomenutom latinskom pjesmom »Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae trium sororum recursus«, pri čemu je najvažnija njegova misao o trojednoj kraljevini kao jedinstvenoj zemlji hrvatskog naroda. Pjesma započinje stihovima:

Unica spes nostrae jam pridem, Bane, salutis
Huc propera, penitus, nec periisse sine
Dalmata, Slavinus, clamat gens fida, croata: ...⁹

Tu se više ne radi o onom ilirstvu i slovinstvu s proizvoljnim shvaćanjima o prostoru, kako je to bilo započeto od Šižgorića i Pribojevića, a nastavilo se preko Barakovića i Gundulića do Kačića Miošića. Radi se sada o shvaćanju narodne zajednice kao države, kao prostorno određenog realiteta, s jasno zacrtanim granicama. To je, doduše, na neki način isticao već i Pavao Vitezović, ali više kao svijest usamljenog pojedinca. Sada, stotinu godina poslije Vitezovića Tituš Brezovački i neki njegovi suvremenici imaju pred sobom jasnu sliku hrvatskoga nacionalnog prostora. Tako i Brezovački znade kako se pod Vilom Slovinkom, koju spominje u svojoj pjesmi »Uspominak prečasnoga upelavanja redovničke bratje od milosrdja zvane u kuće iliti Kloštar« »razumi narod slovinski ili hrvatski«. Vidi se to i u dijelu pjesme gdje starac Staroslav razmišlja o tužnom stanju svoga naroda:

Gljeda kuće puno glasovite
i zjedove Turkom strahovite;
gorke suze u nadra proliva,
Staru slavu Hrvatov naziva.

Vidi njega Slovinkinja Vila,
kad zvrh Grada širila je krila;
kad ga spazi, gane se u sarcu,
miluje ga i priskoči k Starcu, ...¹⁰

Titušova pjesma »Jeremijaš nad horvatskoga orsaga zrušenjem narekujući« zapravo je lamentacija jednog prosvjetitelja nad porocima koji vladaju u njegovu narodu, a to su prije svega nesloga i mito. Pjesma je izraz njegovih iskustava, koja su isto tako našla odjeka i u likovima njegovih komedija. Pišući pjesmu u dvanaesteračkim kvartinama ozaljskoga tipa (s jedinom rimom na kraju prema shemi AAAA, BBBB) Brezovački je u njoj prije svega prosvjetiteljski angažiran, brinući se za opće dobro, za korist države. Pjesnik je vjerojatno i preosjetljiv u odnosu na neke negativne pojave u društvenom životu:

7

Kak naglo Horvatske Domovine sini
ostavljaju krepost, ki je kinč jedini
bil predev negdašneh, koga vu sredini
vsakojačkeh smutnjih svoji Domovini.

8

Na diku i peldu vrednoga držanja
ostavili jesu plemenita stanja,
blago i bogatstvo, gizdava imanja,
da odvetki budu vredni preštimanja.

9

Blago i bogatstvo troše nepotrebno,
gizdaju se s rodnom više kak je vredno;
v nasladnostjah sveta živu prekoredno,
od Boga i vere govore nevredno.

U daljnjim strofama pjesnik niže mnoge konkretne pojave pogubne za društveni život cjelokupne narodne zajednice. Osim jala, nazlobe, nesložnosti, gramzljivosti za novcem i mržnje pjesnik se posebno obara na podmitljivo sudstvo:

27

Pravica se z zlatom kupovati mora,
pregnana je vbogem z bogatušev dvora,
pri sudbenih ljudi već nima prostora;
pravicom horvatskem ni glasa nit stvora.¹¹

I u spomenutoj deseteračkoj pjesmi »Uspominak« Brezovački je sretan što je konačno i njegov hrvatski narod dobio jednu ustanovu toliko važnu za opće zdravlje. Vjerojatno pod utjecajem tada novih socijalnih strujanja, a u skladu s tada već raširenim revolucionarnim idejama, on je zadovoljan što će izgrađena bolnica u Zagrebu »ličiti muža i gospona / bez razluke vire i zakona«. ¹² Svjestan je da je takav socijalni čin u novim životnim okolnostima, kad su borbe s Turcima već jenjale, jednako vrijedan kao negdašnja pobjeda na bojnopolju. Zato u usta pokretača akcije za uređenje bolnice, Nikole Škrleca, stavlja riječi kojima izriče misao kako viteštvo predaka treba poštovati, ali današnje vrijeme traži drugačije žrtve i odricanja:

Promislimo od današnjeg danka,
bratji našoj da što ne pomanka,
od kojih se čuje na sve strane,
kako ginu brez kuće i hrane.

Sad pružimo mi čestite ruke,
protirajmo njima teške muke,
što s pomoćjom našom jest moguće,
podignimo bolesnikom kuće.¹³

Unutar te izrazito socijalne teme pjesnik, sigurno, ne bez razloga, ističe Hrvate i Hrvatkinje, dakle nacionalno ime za sve pripadnike trojedne kraljevine, što znači da svoje prosvjetiteljske misli stavlja u kontekst novog rodoljublja. Ono se, naime, ne sastoji od praznog pozivanja na staru slavu, već od djelatnih poteza i od konkretnih rezultata. Njegov starac Staroslav, koji, kako u bilješci sam Brezovački

kaže, predstavlja »pređih naših junačtva slavu i diku«, sa zanosom gleda uređenu bolnicu kao djelotvoran čin nekolicine marljivih domoljuba. (»Trojvrnsnu hasan ovoga špitala načiniše prislavni domoroci«).¹⁴ Zato pjesnik sa zadovoljstvom hvali svoje Hrvate koji danas, slijedeći put svojih slavni predaka, iskazuju junaštvo na drugim poljima:

Aj, Hrvati, vesele vam majke,
osvetiste vi vaše babajke;
jer s tim činom na radost vjeliku
vaših pređih ponoviste diku.

Hrvatkinje, gospoje prizmožne,
ke bijaste u tom zakup složne,
da rubeno i druga potribna
skrbile ste z srca dike vridna.

Bog vam dao odvičtvo prislavno;
rodilo vam vaše pole ravno;
nitko vašeg kolina ne umori;
staru slavu nitko ne obori.¹⁵

Dakle, pravo se rodoljublje više ne iskazuje nekakvim ratničkim podvizima, nego u pregalaštvu i u radu na poboljšanju socijalnog života. Tu se, naravno, Brezovački pokazuje kao prosvjetitelj praktičar, ali u isto vrijeme i kao moderni rodoljub, okrenut životu, svjestan koristi takva čina za cjelokupnu državu, za orsag, za trojednu kraljevinu u kojoj žive njegovi sunarodnjaci.

Što je i razumljivo, Brezovački je najprimjerenije praktički djelotvoran i usmjeren u svojim komedijama, ali u vrijeme kad su se na političkom planu, u političkim forumima, rješavala bitna pitanja nacije, njezina prostora i njezinih prava na samoodređenje, Brezovački se okreće novom rodoljublju, koje, u stupnju spoznaje prema ranijim prosvjetiteljima, predstavlja novi pomak. Spojivši u nekim tekstovima i prosvjetiteljske zasade (brigu o općem dobru, o socijalnoj pravici) i domoljubne misli, on se zalagao za Hrvatsku kao zajedničku zemlju triju sestara — Dalmacije, Hrvatske i Slavonije, ali kao zemlju u kojoj će svi uživati jednaka prava, što potvrđuje i novoootvorena bolnica u kojoj će »mudri likari« liječiti »muža i gospona brez razluke vire i zakona«.

Ako je kao prosvjetitelj na književnoj razini Brezovački dao poseban prilog poetici hrvatske prosvjetiteljske komediografije, unijevši elemente didaktičnosti kao integralnu sastavnicu svojih dramskih djela,¹⁶ on je kao predpreporodni djelatnik vidno sudjelovao u začecima moderne nacionalne misli, one svijesti na kojoj će počivati temeljne odrednice ilirizma i hrvatskog narodnog preporoda.

BILJEŠKE

¹ B. Vodnik: Povijest hrvatske književnosti, knj. I, Zagreb 1913, str. 365.

² I. Frangeš: Povijest hrvatske književnosti, Zagreb 1987, str. 120.

³ F. Fancev: Dokumenti za naše podrijetlo hrvatskog preporoda, Građa za povijest knjiž. hrvatske, XII, 1933, str. XXV.

⁴ Ovdje upućujem na svoj rad Didaktičnost kao dramaturška komponenta hrvatske prosvjetiteljske drame. Dani Hvarskog kazališta, knj. 5, Split 1978, str. 98–119.

⁵ Poezija baroka. XVII i XVIII vijek. Antologija, sastavili M. Milošević i G. Brajković. Titograd 1976, str. 360–363.

⁶ O tome v. ponešto u mojem radu Pitanja periodizacije starije hrvatske književnosti. Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, sv. 31, Razdio filoloških znanosti (21), Zadar 1993, str. 177–197.

⁷ Djela Tituša Brezovačkoga. Prir. M. Ratković. Stari pisci hrvatski, knj. 29, Zagreb 1951, str. 53.

⁸ F. Fancev, op. cit., str. XXX, XXXIII–XXXIV.

⁹ Djela Tituša Brezovačkoga, op. cit., str. 167.

¹⁰ Isto, str. 154.

¹¹ Isto, str. 148 i 151.

¹² Isto, str. 157.

¹³ Isto, str. 156.

¹⁴ Isto, str. 160.

¹⁵ Isto.

¹⁶ Upućujem na već spomenuti svoj rad u bilj. 4.